NOORA VILJAMAA

Kerjuulla ja köyhäintalossa

– LAPSIKÖYHYYS 1800-LUVUN SUOMESSA

ROBERT WILHELM EKMANIN MAALAUS KERJÄLÄISPERHE MAANTIELLÄ VUODELTA 1860 KUVAA MONEN KÖYHÄN PERHEEN VARSINKIN VUOSIEN 1867–1868 NÄLKÄVUOSIEN AIKAAN KOKEMAAN AHDINKOA.

Osa kuvaa. Kuva: Jenni Nurminen, Kansallisgallerian kokoelma | Ateneumin taidemuseo.

AVIOLIITON ULKOPUOLELLA SYNTYNEET LAPSET VARTTUIVAT USEIN NYKYTERMEIN KUVATTUNA YKSINHUOLTAJAÄITIEN PERHEISSÄ. VENNY SOLDAN-BROFELDTIN PIIRROKSESSA (1887) ON KUVATTUNA ÄITI JA LAPSI HEINÄNIITYLLÄ.
Kuva: Järvenpään taidemuseon taidekokoelma.

Lapsiköyhyyden juuret ulottuvat kauas menneisyyteen, ja köyhyydessä varttuminen on aina vaikuttanut lapsen myöhempiin elämänvaiheisiin. Lapsen näkökulmasta köyhyys on tarkoittanut arkipäiväistä niukkuutta ja puutetta esimerkiksi ruoasta, suojasta ja vaatteista sekä työssäkäyntiä ja köyhäinapuun turvautumista. Lapsilähtöinen tapa tarkastella köyhyyden historiaa on kuitenkin vielä verrattain uusi, vaikka se auttaa keskeisellä tavalla ymmärtämään lapsuutta, lapsen aseman kehitystä sekä hyvinvointivaltion rakentumista.

ARTIKKELIN KUVITUS KIRJOITTAJAN

Aviottomat ja isättömät lapset

1800-luvun Suomi oli sääty-yhteiskunta, jossa syntyperä määritteli merkittävästi ihmisten sosiaalista asemaa ja elämänkulkua. Avioliiton ulkopuolella syntyneillä lapsilla oli aviolapsia suurempi riski kokea köyhyyttä jo lapsuudessaan, ja avioton syntyperä oli merkittävin lapsiköyhyyttä synnyttänyt tekijä tuon ajan yhteiskunnassa. Köyhyyden riskissä olikin paljon lapsia, sillä 1800-luvun Suomessa noin seitsemän prosenttia lapsista syntyi avioliiton ulkopuolella.

Avioton syntyperä vaikutti ennen kaikkea lapsen juridiseen ja taloudelliseen asemaan. Avioliiton ulkopuolella syntyneillä lapsilla ei ollut oikeutta periä vanhempiaan tai sukulaisiaan ennen kuin lakia muutettiin 1800-luvun lopulla. Aviottomat lapset saivat oikeuden periä äitinsä vuonna 1878, mutta vasta vuonna 1922 voimaan astuneen lain mukaan lapset saivat oikeuden sekä isänsä sukunimeen että perintöön. Avioton syntyperä oli myös sosiaalinen leima, joka kulki lapsen mukana väestörekisterimerkinnöissä ja kävi ulkopuolisille ilmi siitä, että lapsi käytti isännimen sijaan äidinnimeä, kuten Maria Liisantytär.

Isättömissä perheissä varttuneet lapset kokivat monenlaista niukkuutta, kun perheen toimeentulo oli vain äidin työnteon sekä mahdollisesti osittain lasten työpanoksen varassa. Lisäksi lapset kokivat suurempia sosiaalisia ja terveydellisiä riskejä kuin avioliitossa syntyneet lapset. Kaikilla lapsilla oli riski menehtyä ensimmäisenä elinvuotena, mutta aviottomilla lapsilla imeväiskuolleisuus oli aviolapsia korkeampaa. Aviottoman lapsen saaneet äidit tekivät myös muita useammin lapsenmurhia, mikä oli 1800-luvun Suomessa suuri huolenaihe.

Kerjuulla ja varkaissa

Köyhien lasten ja lapsiperheiden ahdinkoa ja arjen selviytymistä kuvaa turkulainen kolmihenkinen perhe, joka yritti 1830-luvun Turussa selviytyä syvässä köyhyydessä. Perheeseen kuuluivat naimaton äiti Sofia Erfving sekä hänen lapsensa, kahdeksanvuotias Gustava ja yksivuotias Amanda. Maaliskuussa 1838 koditon perhe kierteli kaupungilla, koska heillä ei ollut asuntoa eikä toimeentuloa. Alkuperäislähteissä perheen äidin Sofian kuvataan olevan "niin köyhä ja varaton", ettei hän kyenneet elättämään perhettään, ja perheen kerrottiin kokevan "suurinta köyhyyttä." Perheen köyhyys johtui muun muassa siitä, että Sofia Erfving ei ollut täysin työkykyinen loukattuaan kätensä onnettomuudessa. Siksi äiti lapsineen kiertelivät kaupungilla kerjäämässä.

Kerjääminen oli yleistä suomalaisissa kaupungeissa ja pitäjissä, mutta koska kerjäläisten määrä oli niin suuri ja kerjäämisen pelättiin järkyttävän yhteiskuntarauhaa, se oli kielletty usein laein ja asetuksin. Käytännössä kerjuuongelma ei kuitenkaan poistunut, vaan monille köyhille perheille kerjääminen saattoi olla ainoa toimeentulokeino, ja kerjääminen oli eräänlainen puolivirallinen sosiaalisen turvan muoto. Paikallisyhteisöt yleensä suvaitsivat ja avustivat yhteisönsä jäseniin kuuluvia kerjäläisiä.

Kerjääminen oli erityisesti lasten työtä, ja köyhien perheiden lapsia tapasi kerjuulla vielä 1900-luvun alkupuolella. Varsinkin syvien yhteiskunnallisten kriisien aikaan kuten 1860-luvun nälkävuosina kerjuulle lähti valtava määrä lapsia ja aikuisia. Yhteiskunta ei tuolloin katsonut tarpeelliseksi kontrolloida kerjäämistä, vaan vaikeiden aikojen ajateltiin oikeuttavan muuten kiellettyyn kerjäämiseen. Nämä kerjuumatkat jättivät jälkensä lasten mieliin, ja vielä aikuisina he saattoivat muistella joko kokemaansa vieraanvaraisuutta tai vihamielisyyttä.

Köyhyys pakotti kerjäämisen lisäksi myös muunlaisiin laittomuuksiin. Ei ollut tavatonta, että köyhän perheen lapsi näpisti henkensä pitimiksi leipää tai muuta syötävää, ja uskaliaimmat saattoivat varastaa hopealusikoita tai jopa kukkaron pahaa aavistamattoman kanssakulkijan taskusta. Jos rikoksesta jäi kiinni, siitä seurasi rangaistus iästä riippumatta. Alaikäiset rikoksentekijät vitsottiin, kun taas täysi-ikäisille nuorille määrättiin rangaistukseksi raippoja. Usein rangaistuksen toimeenpani rikoksentekijän oma vanhempi. Köyhyys oli näin ollen syvästi kehollinen kokemus, sillä se tuntui nälän lisäksi myös ruumiinrangaistuksen jättäminä arpina.

Köyhäinavun varassa

Köyhyys oli pitkälle 1900-luvun alkupuolelle asti laajasti jaettu kokemus, mutta keinoja auttaa puutteenalaisia lapsia ja perheitä oli 1800-luvun Suomessa vain vähän. Köyhien lasten ja perheiden auttaminen perustui pitkälti patriarkaaliseen yhteiskuntajärjestykseen, jossa apua saatiin ensisijaisesti omilta sukulaisilta, naapureilta ja tuttavilta tai vapaaehtoisilta hyväntekijöiltä. Kenelläkään ei ollut velvollisuutta auttaa vieraita kulkijoita, vaan köyhä oli oman yhteisönsä ja asuinpaikkansa avun varassa.

Varsinaista köyhäinapua, nykymuotoisen sosiaaliturvan edeltäjää, jaettiin vain kaikista *vaivaisimmille* eli niille, jotka eivät kyenneet elättämään itseään työnteolla ja joilla ei ollut heistä huolehtimaan kykeneviä läheisiä. Nykytermein kuvattuna he kokivat absoluuttista köyhyyttä, eli puutetta ruoasta, suojasta ja vaatteista. Köyhäinapuun oikeutettuihin vaivaisiin luettiin noin alle 15-vuotiaat köyhien perheiden lapset,

joten iso osa köyhäinapua saaneista oli lapsia. Toisaalta köyhien lasten joukosta piti usein valikoida avustettaviksi kaikista huono-osaisimmat, kuten aviottomat lapset – apua kun ei kaikille riittänyt. Avustuksista päättivät tyypillisesti seurakuntien kirkkoherrat, jotka saivat jakaa avustuksia oman harkintansa mukaan.

Köyhäinapu oli seurakuntien vastuulla vuoteen 1865 asti, ja seurakuntien mahdollisuudet tarjota apua vaihtelivat huomattavasti. Turun kaltaisissa suurissa kaupungeissa oli yleensä köyhäintalo, mutta pienemmistä pitäjistä sellaiset tyypillisesti puuttuivat. Niinpä apua tarvitsevat joko kiersivät ruotuvaivaisina talosta toiseen tai heidät sijoitettiin elätehoitoon eli yksityisiin kotitalouksiin, jotka saivat pienen korvauksen elätin hoidosta.

Kiinteään maksuun perustuva elätehoito muuttui 1800-luvun puolivälistä alkaen huutolaisuusjärjestelmäksi, jossa köyhät annettiin hoitoon heistä pienimmän korvauksen vaativaan taloon. Tämän vuoksi järjestelmässä piili hyväksikäytön mahdollisuus, ja varsinkin lapsia otettiin taloihin ilmaiseksi työvoimaksi. Moni huutolainen onkin jälkikäteen kertonut kokemastaan kaltoinkohtelusta ja huutokauppaamiseen liittyvästä häpeästä. Vaivaishuutokaupat kiellettiin vuoden 1922 köyhäinhoitolaissa, mutta niiden kaltaisia tilaisuuksia tiedetään järjestetyn vielä 1940-luvulla.

Kaupungeissa köyhimmät asukkaat, myös lapset voitiin sijoittaa köyhäintaloihin. Ne olivat pitkälti 1800-luvun alkuun asti vaatimattomia laitoksia, joissa mahtui asumaan korkeinta kolmisen kymmentä asukasta samanaikaisesti. Poikkeuksen muodosti Turun vuonna 1835 valmistunut köyhäintalo. Kaupungin vanha köyhäintalo oli palanut vuoden 1827 katastrofaalisessa suurpalossa, ja palon seurauksena huono-osaisten asukkaiden määrä oli moninkertaistunut. Siksi kaupunkiin tarvittiin uusi riittävän suuri köyhäintalo. Uusi köyhäintalo oli komea kolmikerroksinen kivitalo, jossa sijaitsivat niin köyhäinhoidokkien asuinhuoneet, lasten työhuone, pakkotyölaitos, tilat sairaita varten kuin kirkkohuone. Enimmillään talossa oli asukkaita miltei kolmesataa, mikä oli poikkeuksellisen suuri määrä tuon ajan Suomessa.

1840-luvulla asukkaista jopa yli puolet oli lapsia, mikä kertoo köyhyyden koskettaneen erityisesti lapsia. He joutuivat köyhäintaloon vaihtelevista syistä. Usein taloon sijoitettiin orvoksi jääneet lapset. Viranomaiset saattoivat myös huomata köyhän perheen ahdingon ja puuttua asiaan sijoittamalla koko perheen köyhäintaloon. Myös vankeuteen tai pakkotyöhön tuomittujen vanhempien alaikäiset lapset lähetettiin köyhäintaloon rangaistuksen suorittamisen ajaksi.

Turun uuteen köyhäintaloon sijoitettiin myös Sofia Erfving lastensa kanssa. Gustava oli yhdeksänvuotias asuessaan köyhäintalossa, ja hän jakoi huoneen neljän muun asukkaan kanssa. Asukkaat olivat naisia, sekä leskiä että vanhoja piikoja. Gustava asui talossa ainakin huhtikuusta 1838 maaliskuuhun 1839. Hänen pikkusiskonsa Amanda puolestaan kuoli pian sen jälkeen, kun perhe oli päätetty lähettää köyhäintaloon, ja hänet haudattiin köyhäinhautaan köyhäinkassan kustannuksella. Äiti Sofia puolestaan joutui lähtemään köyhäintalosta jo helmikuussa 1839, mahdollisesti työnhakuun. Aikuisena Gustava työskenteli piikana ja sai itsekin kaksi aviotonta lasta.

Koulunpenkillä

Koulutusta on aina pidetty avaimena parempaan tulevaisuuteen. Viime vuosina käsitys köyhien lasten mahdollisuudesta päästä kouluun

on myös muuttunut, kun on huomattu, että köyhienkin perheiden vanhemmat antoivat mielellään kouluttaa lapsensa. Varsinkin 1800-luvun Turussa työläisperheiden vanhemmat lähettivät usein lapsiaan kouluun, mutta myös muissa suomalaisissa kaupungeissa toimi erityisiä köyhäinkouluja. Niitä perustettiin myös maaseudulle esimerkiksi ruukkien yhteyteen.

Merkittävin 1800-luvun Suomessa toiminut köyhäinkoulu oli Bell–Lancaster-koulu, jollainen toimi esimerkiksi Turussa, Helsingissä ja Fiskarsissa. Se perustui englantilaisten Andrew Bellin ja Joseph Lancasterin tahoillaan kehittämään vuoro-opetusmetodiin, joka tarkoitti sitä, että koulun oppilaat opettivat toisiaan. Metodin ansiosta kouluun tarvittiin vain yksi opettaja, mikä säästi varoja. Siksi se sopi erityisesti köyhien lasten opettamiseen, ja metodia käytettiin ympäri länsimaista maailmaa.

Suomen ensimmäinen Bell–Lancaster-koulu perustettiin Turkuun vuonna 1820, ja se houkutteli oppilaiksi työväestön lisäksi myös säätyläisiä. Köyhimmät oppilaat oli vapautettu koulumaksusta, mikä tarkoitti sitä, että kouluun saattoivat hakeutua opiskelemaan myös hyvin köyhien perheiden lapset. Köyhien perheiden lasten opinnälästä kertoo se, että koulunkäynti oli täysin vapaaehtoista, ja koulunkäynti oli myös taloudellinen uhraus, sillä kuutena päivänä viikossa koulua käyneet lapset eivät voineet työskennellä perheensä hyväksi.

Bell–Lancaster-koulu oli aluksi yksityinen ja vain pojille tarkoitettu koulu, mutta vuonna 1825 koulusta tuli tuomiokapitulin alainen ja siten julkinen koulu. Enimmillään koulussa opiskeli yhden lukuvuoden aikana jopa nelisen sataa lasta. Vuonna 1834 kouluun pääsivät opiskelemaan myös tytöt, mikä oli tuon ajan Suomessa poikkeuksellista. Moni koulua käyneistä tytöistä maksoi koulunkäynnistä, mutta myös tyttökoulun oppilaiden joukossa oli köyhiä ja jopa syntyperältään aviottomia tyttöjä. Heille koulunkäynnin mahdollisuus oli tuon ajan yhteiskunnassa poikkeuksellinen, sillä säätyläistytötkään eivät välttämättä opiskelleet kuin vain yksityiskouluissa. Tyttökoulukin oli suosittu, ja sen oppilasmäärä oli enimmillään sadan oppilaan luokkaa.

Pojat ja tytöt opiskelivat omissa luokkahuoneissaan, ja heillä oli myös eri opetusohjelmat. Koulussa opetettiin lukemista, laskemista, kirjoittamista sekä raamatunhistoriaa, maantietoa, uskontoa ja jopa latinaa, eli rahvaanlapsille poikkeuksellisia taitoja. Harva oppilas kuitenkaan eteni edistyneeseen latinaan tai monimutkaisiin korkolaskuihin asti, sillä varsinkin köyhimpien perheiden lapset pystyivät käymään koulua kenties vain lukuvuoden tai pari.

Tytöille puolestaan opetettiin puolet päivästä käsitöitä. Niiden opettaminen oli tärkeää, sillä siten tyttöjä kasvatettiin tuleviksi perheenäideiksi. Toisaalta esimerkiksi koulussa 1840-luvulla opiskelleet Augusta ja Maria Helenius oppivat koulussa niin taitaviksi ompelijattariksi, että he pystyivät elättämään aikuisina itsensä ompelutöillä.

Bell–Lancaster-koulun toivottiin opettavan lapsille heidän tulevaisuuden kannaltaan tärkeitä taitoja työväestön sivistämisen ihanteiden mukaan. Sen tarkoitus oli, että koulusta oppilaat saisivat riittävästi eväitä elämäänsä, jotta he voisivat parhaimmillaan katkaista ylisukupolvisen köyhyyden kierteen. Tätä toivetta ilmentävät myös turkulaisten köyhien vanhempien ja heidän lastensa koulutushalukkuus. Bell–Lancaster-koulu kytkeytyy myös nykyisen koululaitoksen historiaan, sillä vuonna 1866 kansakouluasetuksen myötä moni kouluista muutettiin kansakouluiksi.

BELL-LANCASTER-KOULUT OLIVAT SUOSITTUJA, JOTEN NIIDEN OPPILASMÄÄRÄT KOHOSIVAT YLEENSÄ SUURIKSI JA KOULUN ARKI OLI SIKSI LEVOTONTA. TANSKALAINEN P. C. KLÆESTRUP KUVAA 1800-LUVULLA VALMISTUNEESSA VESIVÄRIKARIKATYYRISSÄÄN VUORO-OPETUSMENETELMÄN NURJIA PUOLIA. Kuva: Wikimedia Commons.

Teksti perustuu kirjoittajan vuonna 2026 julkaistuun väitöskirjaan *Eletty huono-osaisuus syntyperältään aviottomien lasten elämänkuluissa 1800-luvun Suomessa.*

NOORA VILJAMAA

FT, SUOMEN HISTORIA, TUTKIJATOHTORI, HISTORIAN, KULTTUURIN JA TAITEIDEN TUTKIMUKSEN LAITOS, TURUN YLIOPISTO